

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

С. В. Алексєєв

ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ В ПЕРЕХІДНИЙ ДО РИНКУ ПЕРІОД (1991–2004 рр.): ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

В сучасних економічних умовах, які характеризуються становленням ринкових відносин, значна увага, як відомо, приділяється розвитку інвестиційної діяльності. Світовий досвід свідчить, що країни з перехідною економікою не в змозі динамічно і стабільно розвиватися без залучення та ефективного використання іноземних інвестицій. Не є виключенням з цього правила і Україна.

На сучасному етапі в умовах гострої нестачі власних фінансових ресурсів, необхідних для відновлення національного виробництва і стабільного економічного зростання, історичний аналіз проблеми залучення іноземних інвестицій в економіку України в перехідний до ринку період набуває важливого значення.

У зв'язку з цим виглядає більш ніж нагальною проблема вивчення соціально-економічних, політичних та інших факторів, які в період 1991–2004 рр. впливали на прямі іноземні інвестиції в економіку України.

При цьому принагідно зазначимо, що ця проблема не користується поки що популярністю серед дослідників новітньої історії України і залишається малодослідженою.

Проте вже набутий практичний досвід з залучення іноземних інвестицій протягом 1991–2004 рр. все-таки знайшов певне висвітлення в публікаціях державних службовців, фахівців з державного управління, науковців, економістів, соціологів тощо. Тут варто вказати, перш за все, на монографічні дослідження Свірідової Н. Д. [1] та авторського колективу Макогон Ю. В.,

Аптекарь С. С., Абсаєвої Л. О. [2], в яких розглядаються досвід і проблеми інвестиційної політики та стратегії залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. Розвиток вільних економічних зон та залучення іноземних інвестицій в промисловість України та, зокрема, Донбасу на перехідному до ринку етапі аналізують у своїх працях Макогон Ю. В., Ляшенко В. І., Кравченко В. А., Чижиков Г. Д., Медведкіна Є. О. [3, 4].

Сформувалася також певна бібліографія, присвячена методологічним засадам оцінки ефективності інвестиційного процесу, аналізу динаміки і структури прямих іноземних інвестицій, державного управління інвестиційним процесом та його правового забезпечення [5, 6].

І все ж таки, остаточно нез'ясованим залишається вплив соціально-економічних та політичних процесів, що відбувалися в Україні з початку її незалежності, на прямі іноземні інвестиції в економіку України.

У пропонованій статті ми поставили за мету проаналізувати соціально-економічні, політичні та інші фактори, що впливали на іноземні інвестиції в економіку України. Це дасть нам можливість визначитись у питаннях про тенденції, особливості, соціально-економічні підсумки прямих іноземних інвестицій в економіку України в перехідний до ринку період.

Починаючи безпосереднє висвітлення цієї проблеми, зазначимо, що, як відомо, вагомою складовою ринкової трансформації економіки будь-якої країни є інвестиційна політика. Економічна криза в Україні на початку 1990-х років найбільш відчутно зачепила саме інвестиційну сферу. Але ще на першому з періодів, у 1991–1994 роках було сформовано основні засади законодавчо-нормативної бази щодо цієї проблеми. Зокрема, прийнято Закони України: «Про інвестиційну діяльність» [7], «Про захист іноземних інвестицій в Україні», «Про іноземні інвестиції» тощо.

Перш за все з'ясуємо позитивні та негативні умови, за яких стартувала незалежна українська економіка у 1991 р. До позитивних умов можна віднести: високорозвинені галузі військово-промислового комплексу, висококваліфіковану робочу силу, наявність майже третини світових запасів чорноземів, потужну науку й освіту, багатомільярдні вклади населення в

касах Ощадбанку, величезні запаси сировини і корисних копалин тощо.

Для цього періоду була також характерна наявність конкурентних факторів, на які можна було б орієнтувати потенційних іноземних інвесторів, а саме: наявність матеріально-сировинних ресурсів; порівняно низькі ціни на паливно-енергетичні матеріали всередині держави, досить кваліфікована робоча сила з низьким рівнем її оплати; масштабна місткість внутрішнього ринку споживачів товарів, обмежений спектр конкуруючих фірм і компаній; порівняно розвинута інфраструктура транспортних зв'язків і виробничих потужностей підприємств, які могли забезпечити виконання інвестиційних проєктів.

Проте Україна не зуміла використати вагомі конкурентні переваги цього етапу, і саме тоді, як відомо, відбувся обвальний спад макроекономічних показників — як ВВП, так і інвестицій в основний капітал, що значною мірою зумовило подальші стагнаційні процеси в економіці країни.

До негативних умов можна віднести: адміністративно-командну структуру управління, що характеризувалася низькою економічною ефективністю; високу інтегрованість економіки України в економіку СРСР, який припинив своє існування; дефіцит виробництва предметів споживання і гіпертрофоване виробництво військово-промислового комплексу тощо.

На жаль, до 1994 р. макроекономічні умови практично не сприяли здійсненню інвестиційної політики. Таке положення склалося внаслідок високого рівня інфляції (у 1992–1993 рр. відповідно 28,9 і 47,1 % в місяць), в'ялопротікаючих до 1994 р. приватизаційних процесів, знаходження фондового ринку в стадії формування тощо. Таким чином, ми можемо стверджувати про інвестиційну кризу в Україні на початку 1990-х років.

Зазначимо, що глибина цієї кризи визначалася негативним впливом на інвестиційний процес багатьох чинників: глобальних, історичних, фінансових, політичних, духовно-моральних тощо. Але одним із вирішальних все ж таки був духовно-моральний чинник. Формою прояву цього чинника було, поперше, знецінення вкладів населення внаслідок інфляції, що знищило не тільки досить вагомий стартовий капітал для інвестування виробництва, але й завдало значно більшої шко-

ди — підірвало довіру населення до молодшої української держави. Продовженням негативної дії духовно-морального чинника, який підірвав довіру населення вже до ринкових форм суспільного виробництва, стало фіктивне банкрутство фінансових посередників — трастів, які, зібравши кошти населення України, зникли разом з ними. Ці процеси зумовили характер первісного нагромадження капіталу в Україні, який практично нічим не відрізнявся від характеру первісного нагромадження капіталу у світі в період становлення капіталістичної системи господарювання — перерозподіл капіталу шляхом несправедливого привласнення чужих коштів [8, с. 115].

Таким чином, у 1990-х роках в умовах структурної перебудови економіки України гострою проблемою стала проблема залучення прямих іноземних інвестицій. За розрахунками Міністерства економіки, загальний обсяг необхідних іноземних інвестицій в економіку України на початку 1990-х років перевищував 40 млрд дол. США, у тому числі для металургії — 7, машинобудування — 5,1, транспорту — 3,7, хімії та нафтохімії — 3,3 млрд дол. США. Україна мала потенційні можливості для ефективного освоєння інвестицій на суму 2–2,5 млрд дол. США [9].

Зазначимо, що з об'єктивних економічних і геополітичних чинників Україна мала бути привабливою для іноземних інвесторів, проте нестабільність законодавства поряд із корупцією, «тінізацією» економіки і відтоком вітчизняного капіталу за кордон створювали несприятливий інвестиційний клімат. Цей клімат для іноземного інвестора в Україні переважно визначався впливом таких факторів, як політична, правова та економічна нестабільність. Таким чином, з цих причин Україну розглядали за кордоном як зону підвищеного ризику.

Згідно з оцінкою спеціалістів Європейського Центру досліджень, підприємницький ризик інвестицій в Україну становив 80 %. Саме він зумовлював незначний потік прямих інвестицій. За підрахунками, у світовому потоці прямих інвестицій на економіку України припадало близько 1 %, або в середньому приблизно 5 дол. США на душу населення.

Несприятливий інвестиційний клімат у 1992–1994 рр. зумовив зниження активності іноземних інвесторів. У 1992 р. обсяг зареєстрованих іноземних інвестицій становив 3,8 % обсягу

ВВП, у 1993 р. — 4,0 %, у 1994 р. — 2,3 %. Але у 1995 р. обсяг інвестицій збільшився порівняно з 1994 р. у 1,4 рази [10, с. 136].

Із означеними передумовами економіка України вступила в другий період (1995–1998 рр.), для якого були характерні нестійкість законодавчого поля щодо інвестиційного клімату через його невиправдане коригування та внесення змін. Це негативно вплинуло на зацікавленість інвесторів у вкладанні масштабних капіталів. За п'ять років незалежності в Україні шість разів змінювалися умови інвестиційної діяльності для нерезидентів. Зазначимо також, що Україна мала у своєму розпорядженні рекордну кількість бюрократичних структур і чиновників, покликаних стимулювати іноземні інвестиції. Крім центральних органів державної влади загальної компетенції, в різний час існували п'ять спеціальних державних агенцій, серед функцій яких була координація іноземного інвестування.

Водночас позитивним для цього періоду було системне проведення грошової реформи та впровадження української валюти — гривні, формування базових елементів ринкової інфраструктури. Але відносна стабільність макроекономічної ситуації у 1995–1998 рр. не принесла очікуваного поживлення іноземних інвестицій. І все ж таки, незважаючи на це, на другому етапі починається вже більш активна інвестиційна діяльність іноземних компаній та фірм.

Присутні на ринку України компанії-інвестори, що вже вклали свій капітал, можна умовно поділити на три групи. До першої групи належали компанії, що виробляли товари і надавали послуги внутрішнього споживання. До них належали, наприклад, «Макдональдс», Phillip Morris, Kraft Foods International, Nestle і компанії — оператори на ринку зв'язку. Ці компанії прийшли на український ринок з метою заробити та у недалекій перспективі збільшити свої загальні прибутки.

До другої групи компаній-інвесторів належали компанії, які ставили собі за мету зайняти нішу на новому ринку, що може бути вигідно в перспективі, коли Україна досягне сталого економічного розвитку.

До третьої групи належали компанії, що вкладали свої капітали у зв'язку із специфікою економічного розвитку України або мали родинні корені (вихідці з діаспори, росіяни, інші іно-

земці). Але незабаром до цих категорій інвесторів приєднався і промисловий інвестор, що було пов'язано із започаткуванням стабілізаційних економічних процесів в Україні та грошовою приватизацією.

Тут варто вказати, що, наприклад, у 1995 р. пріоритетними для іноземних інвесторів були такі галузі, як внутрішня торгівля — 22,4 % загального обсягу інвестицій, харчова промисловість — 14,5 %, машинобудування та металообробка — 12,8 %, чорна та кольорова металургія — 5,0 %, зовнішня торгівля — 4,4 %, транспорт і зв'язок — 4,1 %, легка промисловість — 4,0 %, хімічна промисловість — 3,9 %, промисловість будівельних матеріалів і будівництво — 3,7 % [10, с. 136].

Обсяг прямих інвестицій із зарубіжних країн в економіку України у 1995–1998 рр. наведено у табл. 1 [таблицю складено за даними — 11].

Таблиця 1

**Обсяг прямих інвестицій із зарубіжних країн в економіку України
у 1995–1998 рр.**

Країни	Обсяг інвестицій	
	млн дол. США	%
Всього	4882,2	100
США	927,9	19
Німеччина	603,9	12,4
Нідерланди	391,0	8,0
Великобританія	339,4	6,9
Російська Федерація	327,9	6,7
Кіпр	292,4	6,0
Швейцарія	189,9	3,9
Інші	1809,8	37

Як ми бачимо, в Україні практично не діяв механізм стимулювання надходжень іноземних інвестицій саме в індустріальні галузі, які визначали перспективи розвитку країни. Як наслідок, галузева структура вкладень іноземних інвестицій була вкрай нераціональна. Можна стверджувати, що іноземні інвестиції в основному спрямовувалися в сировинні галузі та галузі з низькою ступінню обробки.

Визначала приток прямих іноземних інвестицій також і наявність цивілізованого законодавства, що регулювало суспільно-економічні відносини. Але на практиці закони в Україні дуже

часто змінювалися і мали зворотну силу. Нашим підприємцям і іноземцям не надавалося право власності на землю, було заборонено продавати територію підприємств, іноземні інвестори не мали права приймати участь у приватизації.

В цілому у 1990-х роках інвестиційний клімат в Україні залишався досить несприятливим. За джерелами МВФ та Міністерства економіки України, всупереч державним статистичним даним, у 1994 р. реальний приток іноземних інвестицій становив 91 млн дол. США, у 1995 р. — 289 млн дол., у 1996 р. — 250 млн дол. Загальний реальний приток прямих інвестицій становив на кінець 1995 р. не більш 1 млрд дол., при цьому понад 80 % інвестованого капіталу було вкладено у спільні підприємства. Загалом з 1992 до 1998 р. в Україну реально надійшло тільки 3,1 млрд дол. [12].

Основними перешкодами для іноземних інвестицій в Україну були: нестабільне та надмірне державне регулювання, нечітка правова система, мінливість економічного середовища, корупція, проблеми щодо встановлення чітких прав власності, низький рівень доходів громадян, мінливість політичного середовища тощо. Як і раніше, невирішеним залишалося питання власності на землю, що знаходилася під об'єктами, що приватизувалися. Земля надавалася тільки в оренду терміном на 50 років з подальшим продовженням ще на 50 років. Все це обумовило той факт, що Україна займала 136-те місце в рейтингу інвестиційної привабливості країн, який публікував авторитетний в ділових колах Заходу журнал *Euromoney*.

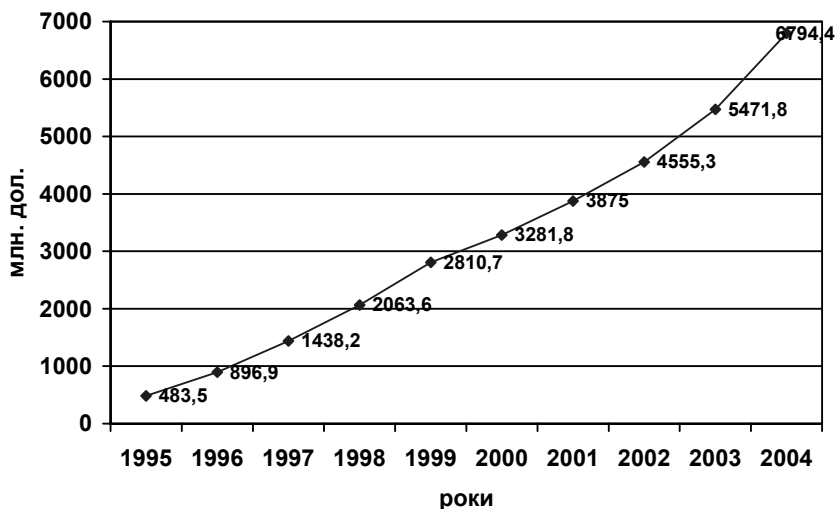
Починаючи з 1999 року, розпочався третій період (1999–2004 рр.) щодо вкладення іноземних капіталів в економіку України. Для нього були характерні ознаки стабілізаційних явищ у національній економіці. Поступово підвищувалася економічна потужність держави, свідченням чого стало припинення спаду ВВП і стійка тенденція його нарощування у 2000 р.

За період з 1999 р. по 2002 р. іноземні інвестиції надійшли в Україну з 113 країн світу, але найбільші обсяги були залучені із США (16,6 % до загального обсягу), Кіпру (10,8 %), Сполученого Королівства (9,5 %), Нідерландів (8,4 %), Російської Федерації (6,7 %), Німеччини (5,7 %), Віргінських островів (Брит.) — (5,6 %), Швейцарії (4,4 %), Республіки Корея (3,9 %).

На зазначені 9 країн припадало 71,6 % загального обсягу прямих інвестицій, вкладених в економіку України [11]. Можна прослідкувати динаміку розвитку цього процесу, яка відтворена в графіку (діаграма 1) [діаграму складено за даними — 11, 13].

Діаграма 1

Діаграма динаміки прямих іноземних інвестицій в Україну

Але якщо на початкових етапах реформування української економіки основна частина іноземних інвестицій надходила з країн Заходу, то у 1999–2004 рр. спостерігалось поступове збільшення інвестицій з країн близького зарубіжжя, що свідчило про поглиблення співпраці між Україною та іншими державами колишнього СРСР. Серед них найбільшим інвестором звичайно виступала Росія.

Варто зазначити, що основними інвесторами за чисельністю виступали невеликі зарубіжні компанії, але були й такі, що входили в число найбільших транснаціональних компаній світу. Серед них необхідно назвати Coca-Cola Amatil (Нідерланди), Iveco (Італія), Metals-Russia (Великобританія), В. А. Т. Industries (Великобританія).

Серед українських підприємств найбільшими реципієнтами коштів були Донецький металургійний комбінат (41,5 млн дол.), Івеко-КРАЗ (12,8 млн дол.), Одеський нафтопереробний

комбінат (9,5 млн дол.), Івеко Мотор Січ (8,1 млн дол.) [14, с. 340].

Справа в тому, що серйозну проблему для України складала не тільки малі обсяги іноземних інвестицій, але й їх галузева та регіональна структура. Глибокі диспропорції існували у розподілі інвестицій за галузями. Інвесторів цікавили такі підприємства, які за короткий час могли забезпечити повернення вкладеного капіталу з отриманням найбільшого прибутку.

Найбільш інвестиційно привабливими в Україні залишалися такі види економічної діяльності як харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів (18,1 % до загального обсягу інвестицій), оптова торгівля і посередництво у торгівлі (14,7 %), фінансова діяльність (8,2 %), машинобудування (7,8 %), транспорт (7,0 %), хімічна та нафтохімічна промисловість (5,3 %), виробництво коксу, продуктів нафтопереробки та ядерного палива (4,1 %), металургія та обробка металу (3,9 %), видобувна промисловість (3,8 %). Іноземні інвестиції було вкладено у 8168 підприємств України. Слід зазначити, що підприємства промисловості отримали більше половини цих обсягів інвестицій [6, с. 44–45].

Для регіональної структури прямих іноземних інвестицій була характерна суттєва диференціація. Серед регіонів провідні місця за обсягами інвестицій утримували м. Київ, Київська область, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Одеська, Львівська, Харківська, Полтавська області та Автономна Республіка Крим. На ці 10 найпривабливіших регіонів України припадало майже 83 % обсягу всіх прямих іноземних інвестицій (із них 44 % — на Київ) [6, с. 45].

Зазначимо, що на третьому етапі в Україні спостерігалось також постійне зростання спільних підприємств. Статистичні дані свідчать, що за період з 2000 р. по 2003 р. кількість СП збільшилася у 14 разів. На долю СП у 2003 р. приходилося 10 % зовнішньоекономічного обороту України з країнами далекого зарубіжжя. Три чверті підприємств були розташовані у Києві, в Одеській, Львівській, Дніпропетровській, Харківській та Закарпатській областях. Іноземний капітал було вкладено у 3794 підприємства, до цього часу було зареєстровано 3100 спільних підприємств з капіталом 695 млн дол. США [4, с. 105]. Серед країн, з якими були створені спільні підприємства, лідували

США, Німеччина, Польща, Росія, Угорщина, Великобританія та Болгарія.

В інноваційні проекти та наукомістські галузі іноземні інвестори вкладати капітали не поспішали, не дивлячись на суттєві пільги. Західний капітал в основному зосереджувався у харчовій та тютюновій промисловості, торгівлі, фінансовому секторі, енергетиці. Тобто у галузях із швидкою обертаемістю капіталів і гарантованими ринками збуту. Ці інвестори розглядали свої інвестиції в Україну переважно як можливість забезпечити збут своєї продукції без таможених та протекціоністських обмежень. Але у російських підприємців були інші мотиви. Їх цікавили перш за все стратегічні промислові підприємства з переробки сировини, головним чином нафти. І якщо порівнювати структури капіталовкладень росіян та американців, то можна стверджувати, що російські інвестиції були більш вагомими для економіки України.

Підводячи підсумки, ми схильні стверджувати, що приток іноземного капіталу, що характеризувало ступінь довіри західних підприємців до України, в зазначений період був ще незначним. Економіка України у той час ще не могла задовольнити вимоги західних інвесторів. Український інвестиційний клімат залишався ще досить непривабливим. Серед причин цього можна назвати повільні темпи реформування і економіки, і законодавчої бази, нераціональний розподіл внутрішніх інвестицій — приватних і державних, високі податки, надмірне регулювання та заполітизованість економіки, високий рівень інвестиційного ризику в Україні. Для залучення значних зовнішніх інвестиційних ресурсів необхідна була суттєва трансформація економічних, політичних та соціальних факторів інвестиційного клімату країни у напрямі їх лібералізації.

Але, незважаючи на всі недоліки, потік іноземних інвестицій в економіку України поступово збільшувався. Це було обумовлено наступними факторами: прагненням закріпитися на перспективному ринку збуту України, отримати доступ до відносно дешевих джерел сировини та ресурсів, використовувати відносно дешеву та кваліфіковану робочу силу, отримувати прибутки на довгостроковій основі.

У 1991–2004 рр. економіка України мала порівняно низькі показники, пов'язані з прямим інвестуванням. Разом з тим на-

віль значні прямі іноземні інвестиції не були гарантом зростання реальних обсягів ВВП країни.

Але все ж таки вирішення завдань щодо заохочення іноземних інвестицій, спрямованих на розвиток міжнародного інвестиційного співробітництва, поліпшення інвестиційного клімату в Україні, збільшення притоку іноземних інвестицій та їх ефективності сприяло б створенню цивілізованого суспільства та передумов для економічного зростання.

Джерела та література

1. Свірідова Н. Д. Прямі іноземні інвестиції: світовий досвід та стратегія залучення в економіку України / Свірідова Н. Д. Монографія. — Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2004. — 163 с.
2. Макогон Ю. В. Інвестиційна політика в Україні: досвід, проблеми, перспективи / Ю. В. Макогон, С. С. Аптекарь, Л. О. Абсаева. — Донецьк : Альфа-прес, 2003. — 292 с.
3. Макогон Ю. В. Региональные экономические связи и свободные экономические зоны / Ю. В. Макогон, В. И. Ляшенко, В. А. Кравченко. — Донецк : Альфа-прес, 2004. — 544 с.
4. Иностранные инвестиции в промышленности Донбасса: история, статистика, проблемы современного развития / [Ю. В. Макогон, Г. Д. Чижиков, В. А. Кравченко, Е. А. Медведкина]. — Донецк : ДонНУ, 2007. — 188 с.
5. Мартиненко В. Управління інвестиційним процесом у ринковій системі господарювання: методологічний аспект / В. Мартиненко // Вісник НАДУ. — 2004. — № 2. — С. 96–107; Денисенко Н. Механізм інвестування: теоретическая сутність и проблеми совершенствования / Н. Денисенко // Персонал. — 2003. — № 4–5. — С. 52–57.
6. Сергієнко О. М. Іноземні інвестиції як фактор інтеграції України у світове господарство / О. М. Сергієнко // Финансовая консультация. — 2002. — 17. — С. 40–47.
7. Закон України «Про інвестиційну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 47. — Ст. 646; 1992. — № 10. — Ст. 138.
8. Мартиненко В. Інвестиційна криза в Україні / В. Мартиненко // Вісник УАДУ. — 2002. — № 2. — С. 108–116.
9. Шпек Р. Іноземні інвестиції в Україні / Р. Шпек // Урядовий кур'єр. — 1996. — № 62. — 2 квітня. — С. 5.
10. Федоренко В. Г. Інвестиційний менеджмент / Федоренко В. Г. — К. : МАУП, 1999. — 184 с.
11. Статистичний щорічник України за 2002 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка; відп. за вип. В. А. Головка. — К. : Консультант, 2003. — С. 290.

12. Шинкаренко І. Хватит врать! / І. Шинкаренко // «Бизнес». — 1999. — № 46. — С. 9.
13. Статистичний щорічник України за 2004 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка; відп. за вип. В. А. Головки. — К. : Консультант, 2005. — С. 283.
14. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність / Майорова Т. В. — К. : «Центр навчальної літератури», 2004. — 376 с.

Анотації

Алексеев С. В. Прямые иностранные инвестиции в экономику Украины в переходный к рынку период (1991–2004 гг.): исторический контекст.

В статье рассмотрены основные социально-экономические, политические, правовые и другие условия и факторы, которые обусловили особенности прямого инвестирования иностранного капитала в экономику Украины в 1991–2004 гг., выделены этапы и характерные особенности каждого из них, а также проблемы, тенденции, достигнутые результаты и последствия.

Alekseyev S. V. Foreign direct investments into Ukraine's economy during the transition to market economy period (1991–2004): The historical context.

The article describes the main socio-economic, political, legal and other conditions and factors that provided the features of direct investment of foreign capital in the economy of Ukraine during 1991–2004. The stages and characteristic peculiarities of each year, as well as problems, trends, results and consequences achieved are pointed out.

А. Г. Гончарук

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМИН ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ТА ВЛАДИ

Економічні та політичні зміни, що відбулися за останні двадцять років в українському суспільстві, змушують задуматися про трансформацію взаємовідносин влади та інтелігенції. Владні відносини є метою і умовою будь-яких соціальних перетворень [4]. Вони являють собою комплексний феномен, що має політичні, соціальні, економічні, правові та філософські аспекти. Під впливом фінансово-економічної кризи у взаєминах влади та інтелігенції на перший план виходять економічні аспекти.